

ЧЛЕН-КОР. ИВАН ИЛИЕВ – ЕДИН ОТ НАЙ-ВИДНИТЕ БЪЛГАРСКИ УЧЕНИ-ИКОНОМИСТИ

На 24 януари 2015 г. се навършиха 90 години от рождението на проф. д-р ик.н. Иван Стоянов Илиев, чл.-кор. на БАН. Това е подходящ момент да отбележим такъв важен юбилей на този голям български учен в областта на икономиката. Аз познавам Иван Илиев от далечната 1952 г., когато постъпих във ВИИ „Карл Маркс“, и особено от 1953 г., когато ни четеше лекции по икономика на промишлеността. Той е известен като уважаван дългогодишен университетски преподавател и изтъкнат стопански деятел от най-висок ранг. Бил е зам.-ректор и ректор на ВИИ „Карл Маркс“, зам.-председател и главен научен секретар на БАН, зам.-министър в няколко министерства, два пъти зам.-председател на Министерския съвет и председател на Комитета за планиране.

Ще се спра на неговата дейност преди всичко като учен. Той е публикувал 10 монографии, от които две в съавторство и две на руски език, издадени в Москва; 6 студии; 4 учебника; 22 изключително значими статии в списания, както и редица научно-популярни статии. Проф.Иван Илиев е един от съставителите и автор в Икономическа енциклопедия в два тома, издадена през 1971 и 1972 г.

Тук обаче ще разгледам най-важните научни постижения на чл.-кор. Иван Илиев в четири от неговите монографии с особено голям принос, които с негова помощ избрах сред голямото богатство от научните му публикации.

1. Научно-техническият прогрес при социализма. Икономически проблеми (С.: Изд. на БКП, 1968, 319 с.)

Тук авторът изследва специфичните икономически проблеми на научните и техническите изследвания; научно-техническият прогрес и развитието на структурата на народното стопанство; внедряването на изчислителна техника и математически методи в ръководството на народното стопанство; икономическата ефективност на научно-техническият прогрес; материалната заинтересуваност от неговото ускоряване.

Той отделя специално внимание на комплексния характер на научно-техническият прогрес, на отражението му върху икономическата политика и на механизма за нейното осъществяване: система и методи на планиране; инвестиционна политика и методи за финансиране; валутна политика, цени и ценообразуване; работна заплата, разпределение и използване на доходите; относителната самостоятелност на производствените предприятия, съотношение между централизираното планиране и ръководство и стоково-паричните отношения и т.н.

Според него „...Комплексният характер на научно-техническият прогрес, на неговите икономически проблеми и вътрешната зависимост между отделните

елементи на механизма за осъществяване на икономическата политика изискват такъв подход при решаването на проблемите и усъвършенстването на елементите и целия механизъм, който, от една страна, да държи сметка за тази комплексност и за влиянието на научно-техническата революция върху всички страни на развитието на обществото, а, от друга страна, да създава условия за постигането на максимална икономическа ефективност на общественото производство при даден относителен дял на прираста на производствените фондове в националния доход”. И по-нататък: „Нито едно научно или техническо откритие не трябва да се внедрява масово, ако не осигурява повишаване на икономическата ефективност на общественото производство”. И по-нататък: „Социалистическото общество обективно предполага организирането на научните и техническите изследвания в общодържавен мащаб и тяхното насочване в съответствие с потребностите на народното стопанство както от гледна точка на резултатите от тези изследвания, така и на развитието на материалната база на изследователските организации, заделянето на необходимите средства за финансиране на изследванията и подготовката на нарастващия брой научни работници и специалисти”.

Проф. Ив. Илиев подчертава: „Развитието на научните и техническите изследвания и внедряването на резултатите в народното стопанство за постигане на максимална икономическа ефективност на общественото производство зависи в немалка степен и от използването на обективно съществуващата при социализма материална заинтересованост. Формите за използване на личната, колективната и обществената материална заинтересованост са може би най-решаващият елемент на механизма на ръководство на народното стопанство. Те в една или друга степен пронизват всички останали елементи на този механизъм. Тъкмо поради това правилното използване на материалната заинтересованост... има огромно значение за ускоряването на научно-техническия прогрес, за растежа на обществената производителност на труда...”.

2. Икономическа ефективност и народностопанско планиране. Теоретико-методологически проблеми (С.: „Партиздат“, 1981, 285 с.)

В тази книга проф. Иван Илиев разглежда икономическата ефективност с нейните количествени и качествени характеристики; икономическата ефективност на социалистическото възпроизводство; икономическата ефективност и пропорциите на разширеното възпроизводство; икономическата ефективност, цените на средствата на труда и икономическите интереси; показателите на икономическата ефективност; разработването на народностопанския план и икономическата ефективност. Авторът показва колко сложни са проблемите на икономическата ефективност. Той пише: „Единственият път за изясняването им е развитието на научните изследвания, разгръщането на научните дискусии по тях. Само по този път ще се стига постепенно до истината, която има голямо значение за ръководството на икономиката. Само по този път ще се преодолее изоставането в областта на икономическата наука у нас.”

Проф. Илиев сочи три направления в търсенето на научни решения на нерешените и нововъзникващите проблеми:

„Първо, развитие на фундаменталните изследвания, обхващащи преди всичко връзката между икономическата и социалната ефективност и народно-стопанското планиране за развитието на разширеното възпроизводство и непроизводствената сфера. Проблемите на социалната ефективност са все още в „девствено“ състояние. Много са въпросите, свързани с качествената характеристика на социалните резултати и разходи, връзката им с икономическата ефективност, количественото им определяне, търсенето на пътища за тяхното обобщаване, мястото им в плана и т.н.

Второ, развитие на приложните изследвания, свързани с усъвършенстване на практиката на определяне на икономическата ефективност, на усъвършенстване на народно-стопанското планиране... Необходими са научни изводи и предложения, стигащи до конкретни методики за определяне и планиране на икономическата и социалната ефективност, за тяхното влияние върху темповете и пропорциите, за обвързването на ефективността с материалните интереси, за социалното планиране, за синхронизирането на плановете с икономическия механизъм за регулирането на стопанските процеси и т.н.

Трето, развитие на научните изследвания, свързани с конкретния анализ на икономическата ефективност на българското народно стопанство през последните 10-15 години. На тази основа следва да се разкриват причините и факторите, които са влияели благоприятно или неблагоприятно върху нейната динамика. Особено внимание заслужават факторите, които са спъвали повишаването ѝ. На тази основа могат да се разработят предложения и проекти за повишаване на икономическата ефективност през следващия период и особено до 2000-та година. Сега всички страни се опитват да надзърнат към началото на следващото столетие.

Фундаменталните изследвания и техните резултати са непрекъснатият извор на нови идеи за повишаване на икономическата и социалната ефективност... Приложните изследвания в методологически аспект и техните резултати са базата за непосредственото подобряване на планирането. В аналитичен аспект те са основата за разкриване на резервите и осъществяване на ефикасни мерки за повишаване на икономическата ефективност на националния стопански комплекс. Единството и взаимната обвързаност на тези изследвания са гаранция за общия успех”.

3. Комплексно целево планиране. Теоретико-методологически проблеми (С.: „Наука и изкуство“, 1984 г., 242 с.)

В тази монография са изследвани важни теми: целеви етап в разработването на плана; комплексна материална обвързка на плана; комплексна валутна обвързка на плана; комплексна трудова обвързка на плана; комплексна финансова обвързка на плана.

Проф. Илиев пише: „Главното, към което се придържаме в изложението, е единството между цели и комплексното им осигуряване в плана. От тази позиция са разгледани поотделно комплексната материална, валутна, трудова и финансова обвързка на плана, вътрешното им единство и противоречивост и единството и противоречивостта между тях... Разкриването на всички необвързки в плана, тяхното отстраняване и постигането на пълна обвързаност от позицията на реализацията на социално-икономическите цели се постига чрез разработването на баланса на народното стопанство. В него ключово място заема балансът на производството, разпределението, преразпределението и крайното използване на съвкупния обществен продукт и националния доход, а в баланса на обществения продукт съответно балансът на междутрасловите връзки... Разработването на баланса на народното стопанство не отменя разработването на съответните баланси по линията на материалната, валутната, трудовата и финансовата обвързка на плана и осигуряването на единството и взаимната обвързаност както вътре във всяка от тях, така и между тях...

Следователно комплексната материална, валутна, трудова и финансова обвързка на единния план чрез разработването на системите от различните видове частни баланси и чрез разработването на баланса на народното стопанство взаимно се допълва, а не се отрича. Балансът на народното стопанство като средство за стойностна обвързка на плана позволява да се проверява и контролира неговата материална, трудова, валутна и финансова обвързка. Освен това балансът на народното стопанство позволява да се разкрият и очертаят най-синтезираните пропорции на разширеното възпроизводство, което има съществено значение за окончателното разработване, приемане и утвърждаване на единния план за социално-икономическото развитие на страната.”

4. Икономиката на България през периода 1949-2001 г. (С., 2004 г. , 425 с.)

Иван Илиев анализира възстановяването на икономиката през периода 1945-1948 г.; развитието на народното стопанство при прехода от неразвит капитализъм към държавен социализъм; развитието на народното стопанство в периода на изграждане на държавния социализъм; икономическата система по време на прехода след 1989 г.; общ поглед върху развитието на икономическата система в предстоящата перспектива.

Авторът обособява условно развитието на икономиката в три периода: първия - от 1949 до 1960 г., той нарича „преход от неразвит капитализъм към социализъм”; за втория - от 1961 до 1989 г., пише: „Това е период на изграждане и развитие на реалния държавен социализъм. Период на възходящо развитие на икономиката, на възраждане и развитие на диспропорциите и прерастването им в икономическа криза”, а третият период обхваща времето от 1990 до 2001 г. Публикацията съдържа и много богат статистически материал.

Проф. Илиев изтъква, че „развитието на икономическата система в предстоящата средносрочна и дългосрочна перспектива ще се осъществява в

условията на тотален преход към информационните технологии и все по-мощно и всеобхватно развитие на световната икономическа глобализация". И добавя, че „това развитие ще протича при изострящи се екологични проблеми, разрешаването на които зависи от волята и дейността на управляващите във всички страни и главно в страните, чието развитие влияе най-силно върху нарушаването на екологическото равновесие и прерастването му в екологически колапс... Развитието на българската икономика в предстоящата перспектива ще протича в условията на налагащо се решаване на екологични проблеми, особено в енергетиката и химическата промишленост. Устойчивото развитие на българската икономика е наложително с оглед запазване на растителните и животинските видове, характерни за страната, и особено за производството на екологично чисти хранителни продукти.”

Заслужават внимание разсъжденията на проф. Иван Илиев относно ролята на присъединяването на България към Европейския съюз. Той пише: „Подготовката за присъединяване и приемането на България в ЕС само по себе си няма да реши проблемите на бъдещото развитие на икономическата система на страната и все по-активното ѝ включване в световната икономическа глобализация. То създава благоприятни условия. Решаването на проблемите на развитието на икономическата система ще става вътре в България. То ще зависи от управляващите, от провежданата политика за все по-активно участие на всички фирми и организации, независимо от формата на собственост, на цялото трудоспособно население в развитието на отделните сектори, отрасли, региони и в цялост на икономическата система.”

В пета глава на тази книга авторът обобщава: „Националната цел на развитието на икономическата система през предстоящите 20-25 години по мое дълбоко убеждение трябва да бъде чувствително и непрекъснато повишаване на доходите, потреблението и жизненото равнище, намаляване на безработните най-малко до социално поносимото равнище, нарастване на раждаемостта, рязко в пъти намаляване на детската смъртност и съответно спиране на намаляването на броя на населението и постепенно, може и да е бавно, но неговото нарастване.

Основата за реализацията на тази цел е постигането на значително повишаване на темпове на прираст (8-10%) на произведения БВП и на БДС както общо, така и на човек от населението, в сравнение с постигнатите темпове през 1999-2003 г.” (Тогава те са били около 4,3-4,8%.) „Сред икономистите изследователи са изказани и писмено изложени различни мнения. Главно песимистични”.

След това той се спира на най-важните предпоставки за такъв растеж и най-вече на инвестициите – общо и по сектори, като отделя специално внимание на индустрията, информационните технологии, образованието и науката, здравеопазването. Препоръчва и изготвянето на Национална стратегия за развитието на икономическата система.

Като преглеждах основните трудове на чл.-кор. проф. Иван Илиев навсякъде ми правеше впечатление уважителният, професионален, демократичен

стил на представяне на собствените му позиции по съответните проблеми, въпреки че през тези години той заемаше най-високи държавни постове, което можеше да изкуши и наистина изкушаваше немалко хора да използват не силата на професионалните аргументи, както правеше той, а силата на административните си постове и произтичащата от тях власт и склонност към налагане на мнения.

В цялото му поведение и в неговите трудове личи стремеж към стимулиране на равнопоставените научни дискусии с професионални аргументи. Проф. Илиев никога не се опитва да налага силово свои позиции, изхождайки от заемания висок държавен пост и влияние, а ги доказва с професионални аргументи. Той проявява толерантност към другите мнения, а ако не ги споделя, използва професионални аргументи в равностойна, спокойна дискусия. Насърчава дискусиите, така че в тях да натежават професионалните аргументи, а не респектът на възрастта, научното звание или административния пост.

Мястото на един учен в научната общност и неговата роля за развитието на науката и стопанската практика се определя от мащабите, количеството, качеството и трайната валидност на научните му заключения. В известен смисъл е по-трудно, но същевременно е по-лесно и по-точно научните приноси на учения да се оценяват от дистанцията на времето

Готвейки това представяне, неизбежно преглеждах и оценявах трудовете на чл.-кор. Иван Илиев през погледа на човек, живеещ през второто десетилетие на XXI век. А част от тях са писани преди 60, 50 или 40 години. Например първата му книга „Нарастване на производителността на труда и работната заплата в социалистическата промишленост“ (279 с.) е издадена от „Наука и изкуство“ през 1957 г., а втората - „Планиране на производителността на труда и работната заплата в социалистическата промишленост“ (207 с.) е публикувана от същото издателство през 1959 г.

С риск да допусна неточности, ако трябва да обобща какви следи е оставило творчеството на проф. Иван Илиев, ще спомена неговите изводи отпреди повече от половин век относно:

- решаващата роля на икономическата заинтересуваност в развитието на стопанството и на обществото в цялост;
- ролята на икономическата ефективност и нейното определяне;
- ролята на икономическата наука в стопанското развитие и за свързаното с това преодоляване на изоставането на българската икономическа наука;
- важността на комплексната материална, трудова, валутна и финансова обосновка на стопанския план на държавата и на корпоративните обединения;
- опазването на околната среда и съчетаването на икономическата ефективност с екологичната целесъобразност;
- важността на членството на България в ЕС, но че бъдещото ни развитие ще зависи главно от качеството на управленските решения вътре в страната;
- защитата на националните интереси на България при участието ни в европейската и световната икономическа и друга интеграция;

- връзката и взаимната зависимост между науката и стопанската практика;
- необходимостта от достойно професионално и гражданско поведение на учените-икономисти пред управляващите политици;
- ускореното догонващо икономическо развитие на България през следващите години и десетилетия;
- ролята на инвестициите и на вътрешното потребление в икономическия растеж през следващите години;
- развитието на отделните икономически сектори през следващите 20-25 години.

В почти всички негови трудове като червена линия прозира изтъкването на важността на икономическата заинтересуваност на отделните личности и на предприятията в производствената и извънпроизводствената сфера като главен двигател на приобщеността към работата, на постигането на по-добри лични и колективни резултати, на прогрес на обществото. Не са много българските учени-икономисти, които още в онова далечно революционно-романтично време прозираха, че недостатъчното внимание към икономическата заинтересуваност е една от големите слабости на социализма като теория и практика и че само чрез упование на личната, колективната и обществената икономическа заинтересуваност може да се осигури успешното развитие на обществото.

В същото се убеждавах и по-късно – през 80-те години на миналото столетие, когато бях негов помощник в качеството му на зам.-председател на Министерския съвет, отговарящ за координацията по провеждането на икономическите реформи. За разлика от някои други високопоставени лица проф. Илиев искрено, убедено и професионално работеше за ускоряване на реформите. Така беше и когато започнахме подготовката на известния „Указ 56”.

С какво можем да си обясним израстването на Иван Илиев като един от най-големите съвременни български учени-икономисти?

1. *С неговия талант на мислещ човек, на изследовател*, който винаги търси да си обясни защо явленията са такива, каквито са; защо тяхното развитие е такова, каквото е; търси и разкрива причинно-следствените връзки и зависимости.

2. *С голямата му упоритост и трудолюбие*. Това личи от впечатляващия обем на високопрофесионалните му публикации, особено монографии и студии; от грижливата подготовка на неговите лекции пред студентите; от постоянното проследяване на новостите в икономическата литература.

3. *С трайното съчетаване и съвместяване* на теоретичните изследвания с решаването на най-сложни проблеми на макроравнище и в рамките на СИВ, като зам.-председател на Министерския съвет, председател и зам.- председател на Комитета за планиране и като зам.-министър на други министерства. В това си качество той обогатяваше теоретичните си разработки чрез проверката им в стопанската практика и повишаваше качеството на стопанските решения от най-висок ранг, в чието вземане участваше, а много от тях сам форму-

лираше и предлагаше на най-високите инстанции благодарение на отличното познаване на теорията. Това му е помагало да ражда нови идеи, да ги проверява в практиката, да ги коригира при нужда и да ги обогатява. Да вижда потребностите на стопанската практика и да търси теоретично обосновани решения. Да вниква по-дълбоко и да обхваща по-широко сложните връзки и взаимни зависимости в народностопанския комплекс.

4. *С рационалното съчетаване* на научните изследвания, вземането на управленски стопански решения от най-висок ранг и преподавателската си работа. Връзката между науката, стопанското управление и непосредствените контакти със студентите позволяваше взаимното обогатяване на тези три вида допълващи се дейности. Допълване, което поражда мощни синергични ефекти, спомагащи за издигането на всяка от тях на по-високо равнище.

5. *С неговата научна и професионална етика.* Той не се колебаеше да възразява на най-високите управленски върхове, когато от него се изискваше да съставя и представя в Политбюро петилетен и годишни планове с очевидно нереалистични, свръхамбициозни показатели, и това му струваше неприятности и дори освобождаване от работа, с последващо връщане на същите постове. Това е може би единственият подобен случай от 1945 до 10 ноември 1989 г. Като ръководител на високи инстанции в системата на ВАК той отложи защитата на докторската си дисертация за голям докторат, за да избегне възможния упрек за конфликт на интереси и я направи по много убедителен начин по-късно, след като не заемаше такива постове.

Винаги ми е било приятно да общувам с Иван Илиев като учен, като колега и като приятел. Много ми се иска да се радвам на тази възможност и да го виждам сред нас здрав и бодър още дълги години.